

GUY LESCHZINER

ZEVEN HOOFD ZONDEN

Waarom mensen
niet deugen

UITGEVERIJ NIEUWEZIJDS

Oorspronkelijke titel: *Seven Deadly Sins – The Biology of Being Human*. Originally published in the English language by William Collins, an imprint of HarperCollins Publishers Ltd., 2024.

Uitgegeven door: Uitgeverij Nieuwezijds, Amsterdam

Vertaling: Vanja Walsmit, Bergen

Zetwerk: Holland Graphics, Amsterdam

Omslag: Studio Blikgoed, Haarlem

© 2024, Guy Leschziner

© Nederlandse vertaling Uitgeverij Nieuwezijds, 2025

ISBN 978 90 5712 617 8

NUR 860

www.nieuwezijds.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (fsc) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband, elektronisch of op welke andere wijze ook en evenmin in een retrieval system worden opgeslagen zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

Hoewel dit boek met veel zorg is samengesteld, aanvaarden schrijver(s) noch uitgever enige aansprakelijkheid voor schade ontstaan door eventuele fouten en/of onvolkomenheden in dit boek.

Inhoud

Inleiding 9

1 **Woede** 17

2 **Gulzigheid** 65

3 **Lust** 111

4 **Afgunst** 157

5 **Luiheid** 183

6 **Hebzucht** 225

7 **Trots** 241

8 **De vrije wil** 275

Dankwoord 301

Woordenlijst 305

Figuren 311

Noten 317

Index 337

Inleiding

Uit het kromme hout der mensheid is nooit iets rechts gemaakt.

– IMMANUEL KANT

Dit boek neemt je mee op een reis door de domeinen van seks, moord, ontrouw, criminaliteit en geweld. Deze facetten van de menselijke conditie bestaan echter niet in een vacuüm. Ze zijn vervlochten met de sterke draden van de genetica, de neurowetenschap, de evolutionaire psychologie en de pathologie. Deze aspecten van onze biologie vormen de ingrediënten van de menselijke drijfveren die een onuitwisbaar stempel op onze wereld drukken, de oerkrachten achter deze daden en andere transgressies.

De zonden – de emoties en daden die door religies, theologen en filosofen worden gezien als de bron van al onze wandaden – hebben imperia opgebouwd en vernietigd, en zijn de motor geweest achter de expansiedrift van de mensheid tot in elke uithoek van de wereld en zelfs daarbuiten. Zij zijn de architecten van de menselijke verheffing en vernietiging. Ze hebben de aanzet gegeven tot het vergaren van enorme fortuinen, de zoektocht naar grondstoffen, en oorlogen die zich generaties lang voortsleepten. Het ritme van opkomst en neergang in de menselijke geschiedenis wordt bepaald door de zeven hoofdzonden: woede, gulzigheid, lust, afgunst, luiheid, hebzucht en trots. Woede heeft revoluties ontketend, hebzucht heeft de wereldkaart veranderd. Afgunst heeft wereldrijken opgebouwd, luiheid heeft ze weer doen afbrokkelen. Lust heeft geleid tot de val van politici en het verraad van landsgeheimen, onverzadigbare gulzigheid heeft

ons milieu verwoest en trots heeft talloze conflicten aangewakkerd.

Maar onze minder aangename neigingen zijn niet alleen de motor achter de wereldgeschiedenis; het zijn ook de krachten die ons heden vormgeven. Onze landsgrenzen, onze politiek, onze economieën, de fundamentele aard van onze samenlevingen. In mijn klinieken zie ik hier dagelijks de consequenties van. Syriërs, Afghanen, Irakezen, mensen uit voormalig Joegoslavië: zij zijn allemaal in Londen als gevolg van oorlog en onrust, de vruchten van de menselijke zonden. En de ontelbare gezichten op de straten rond het ziekenhuis getuigen van andere wreedheden die de mens begaat. Kolonisatie, slavernij, mensenhandel, conflicten – allemaal producten van hebzucht, woede, afgunst en trots. Deze zonden liggen ten grondslag aan de persoonlijke levens en verhalen van al deze mensen – en van ons allemaal.

De afgelopen 25 jaar van mijn leven zijn een venster geweest op de menselijke samenleving. Ik heb me verdiept in uithoeken van het menselijk bestaan die relatief weinig mensen buiten de medische wereld ooit te zien krijgen. Ziekte is een grote gelijkmaker die alle soorten mensen treft, zonder aanzien des persoons, van de dominee tot de moordenaar. Een van de grootste privileges van de geneeskunde is dat ze je inzicht geeft in het leven van iedere patiënt, ongeacht wie hij is of waar hij vandaan komt. Het leven in een ziekenhuis stelt je bloot aan het volledige spectrum van de menselijke moraliteit: altruïsme, vrijgevigheid, vriendelijkheid en liefde zonder bijbedoelingen. Een vrouw die een nier doneert aan een volslagen vreemde; een barmhartige samaritaan die het troebele water van de Theems in duikt om een drenkeling te redden. Mensen die zich uit pure goedheid om anderen bekommeren, die veel verder gaan dan wat nodig is om in hun eigen levensonderhoud te voorzien. Maar ook onuitsprekelijke wreedheid, luiheid en gulzigheid. Patiënten die zich dood eten, of mensen die tot moes geslagen op de spoedeisende hulp worden binnengebracht, slachtoffers van woede, afgunst, trots en lust.

Deze menselijke tekortkomingen hebben ook mijn eigen leven beïnvloed. Als ik stilsta bij waar ik nu ben, wat ik met mijn leven doe, hoe ik denk, hoe ik in elkaar zit en hoe ik naar de wereld kijk, kan ik al die dingen rechtstreeks terugvoeren naar de zonden, de fundamenten van het kwaad.

Vanaf het moment dat ik kon praten, heb ik de uitspraak van mijn naam moeten corrigeren (al heb ik dat nu grotendeels opgegeven).

De wirwar van medeklinkers, die vreemde combinatie van S, C, H en Z, veroorzaakt innerlijke paniek bij tandartsreceptionisten die mijn naam afroepen, bij collega's die me voorstellen, bij patiënten en zelfs bij spammers die me bellen om te informeren of ik betrokken ben geweest bij een ongeluk. En het zijn niet alleen mensen met Engels als moedertaal. Zelfs Duitsers, van wie je zou verwachten dat ze beter bekend zijn met de klanken en de fonetische spelling van mijn achternaam, spreken hem weifelend uit.

Mijn naam is onbekend omdat hij ongebruikelijke wortels heeft. Mijn familie komt oorspronkelijk uit een gebied in Europa dat Silezië heet en dat het toneel is geweest van talloze conflicten, territoriale agressie en hebzucht. Deze regio, die nu binnen de grenzen van Polen ligt, is de afgelopen duizend jaar respectievelijk in handen geweest van de Silezische Piasten, de Mongolen, de Bohemers, de Hongaren, de Poolse koningen en vervolgens de Pruisen, en werd in 1871 onderdeel van het Duitse Rijk. Na afloop van de Eerste Wereldoorlog werd Silezië, na een referendum en een daaropvolgende opstand van etnische Polen die niet blij waren met de uitkomst, verdeeld tussen Duitsland en Polen. Mijn grootvader, vóór het referendum geboren in de Duitse stad Breslau, bleef na de verdeling in het Duitse deel van Silezië. Onze naam komt echter waarschijnlijk uit een meer Pools deel van Silezië, uit een dorpje dat Leszczyny heet. De huidige variant van de naam is echter verbasterd en gespeld in fonetisch Duits; het achtervoegsel -er betekent 'van', net als in 'Berliner' of 'Frankfurter'. Zo ontstond een verduitste Poolse naam, die overal ter wereld verwarring zaait.

Mijn grootvader – die werd opgepakt tijdens de Kristallnacht in 1938 en korte tijd in concentratiekamp Buchenwald zat – had buitengewoon veel geluk. Zijn broer en hij werden vrijgelaten dankzij een weinig bekend en nauwelijks gedocumenteerd reddingsplan voor vierduizend volwassen mannen die gevangenzaten in Sachsenhausen, Dachau en Buchenwald. Tussen februari 1939 en het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in september 1939 lieten deze mannen, onder wie mijn grootvader en zijn broer, hun familieleden achter (die later allemaal omkwamen in de kampen) en gingen aan boord van veerboten die hen van Oostende naar Dover brachten. Kort nadat hij was ondergebracht in het Engelse Kitcheners Camp, een oude legerbasis uit de Eerste Wereldoorlog aan de rand van Sandwich in Kent, trad hij als vliegtuigingenieur in dienst bij de Britse luchtmacht. Zo begon een

zwervend bestaan van twintig jaar, waarin hij Europa, Noord-Afrika en het Midden-Oosten aandeed. Eind jaren zestig kreeg hij behoefte aan rust en veiligheid en vestigde hij zich in Zwitserland.

Ook mijn erfenis is dus het product van de menselijke zonden. De afgunst van anderen, de hebzucht naar natuurlijke hulpbronnen (het *Lebensraum* waaraan de nazi's zoveel behoefte hadden), de ongeganeerde, kille agressie, de hoogmoedige trots van fascistische dictators – 'de onmenselijkheid van de mens tegenover de mens'. Hetzelfde geldt voor de voorouders van mijn moeder: ze leefden eeuwenlang in Bagdad, maar raakten ontworteld door haat en geweld. Ze vertrokken en raakten als vluchtelingen op drift. Mijn grootvader van vaderskant, die persoonlijk getuige was van de gruwelen van het steeds schaamtelozer fascisme, zag hoe zijn ouders, ooms, tantes en neven, al zijn familieleden, stuk voor stuk werden uitgeroeid door mensen die zij als hun landgenoten beschouwden. Dat is de belangrijkste reden waarom mijn achternaam zo zeldzaam is. Deze smet van het kwaad heeft mijn grootvader tot aan zijn dood achtervolgd, zijn geloof in de mensheid onherstelbaar verbrijzeld, zijn leven beperkt tot vrouw en gezin.

Ik denk niet dat de generatie van mijn ouders, en mijn eigen generatie evenmin, de schaduw van mijn grootvaders trauma, een ultieme manifestatie van menselijke zonde, helemaal heeft afgeschud. Die leeft voort in de vorm van een nauwelijks onderdrukt pessimisme, een latente angst of bezorgdheid over wat zou kunnen gebeuren, wat de toekomst voor hen in petto heeft. Er is veel geschreven over de gewoonte van veel immigranten om altijd een gepakte koffer klaar te hebben staan – voor het geval dat, ter voorbereiding op het moment dat de geschiedenis zich inderdaad herhaalt, dat de lelijke kant van de mensheid weer de kop opsteekt. Als kind heb ik dit sterk gevoeld. Sommige dingen werden uitgesproken – ik herinner me flarden van gesprekken tussen ouders of grootouders –, maar veel kwam net zo duidelijk over zonder dat er woorden aan werden gegeven.

Ik realiseer me dat ik lang niet de enige ben die dit soort verhalen over menselijke wreedheid, onmenselijkheid en kwaad van de vorige generaties heeft meegekregen. De Holocaust is slechts uitzonderlijk in de zin dat de zonde werd geïndustrialiseerd, maar grootschalige slachting – genocide – is niet voorbehouden aan de Tweede Wereldoorlog. Dat gebeurde al veel eerder en het gebeurt nog steeds – van

Carthago tijdens de Derde Punische Oorlog (149 tot 146 v.Chr.) tot verschillende conflicten in de wereld van vandaag.

Met mijn onderzoek naar de ‘zonden’ probeer ik deze en andere tragedies niet per se goed te praten, ik probeer niet het schijnbaar onverklaarbare te verklaren. Maar misschien helpt het in elk geval om de bouwstenen van de menselijke ervaring te begrijpen, de wezenlijke aard van de emoties en daden die, in hun meest intense manifestaties, de kiem vormen van deze mondiale en persoonlijke gebeurtenissen, maar ook van vele andere facetten van ons leven. Misschien kunnen we op zijn minst meer inzicht zien te krijgen in de componenten die in hun extreme vorm aanleiding geven tot deze aspecten van ons bestaan. Misschien kunnen we zo meer te weten komen over waarom we doen wat we doen: over de biologie van het mens-zijn.

* * *

De zeven hoofdzonden zijn diep verankerd geraakt in onze collectieve verbeelding dankzij *De goddelijke komedie*, het veertiende-eeuwse epos van Dante Alighieri. Als Dante uit de hel opstijgt, ontdekt hij de berg van het vagevuur, verdeeld in zeven niveaus, die elk een van de zeven wortels van de menselijke zondigheid vertegenwoordigen. Trots bevindt zich op het onderste niveau; de zielen van trotse mensen gaan gebukt onder het gewicht van de enorme rotsblokken op hun rug. Het tweede niveau is voor afgunst, daarna volgen woede, luiheid, hebzucht en gulzigheid. Op elk niveau krijgen de zielen van de zondaars een straf die bij hun zonde past. Op het hoogste niveau, onder de top die het aardse paradijs vormt, moeten zij door een woestijn lopen waarin het vuur regent, terwijl ze voorbeelden van zondige lust roepen.*

Maar de theologische oorsprong van de zeven hoofdzonden gaat veel verder terug. Dante baseerde zich op de christelijke traditie van zijn tijd, die op zijn beurt weer leunde op de joodse geloofsleer. Het Oude Testament zag zondigen als het overtreden van Gods geboden,

* In het epos bewegen twee groepen zondaars zich in tegengestelde richtingen: de sodomieten in de ene richting, degenen die zondigden als Pasiphaë in de andere. In illustraties van Dantes vagevuur werd dit specifieke aspect vaak weggelaten, omdat eruit kon worden opgemaakt dat Dante homoseksualiteit niet per se als obstakel voor verlossing zag.

zowel in gedrag als in gedachten. De Talmoedische rabbijnse literatuur hield zich in toenemende mate bezig met de vraag hoe onze gedachten en gevoelens zich verhouden tot onze daden, en hoe die twee ons kunnen aanzetten tot ongehoorzaamheid aan God. Deze joodse principes werden in de vierde eeuw in regels gegoten en in acht zonden onderverdeeld door de woestijnvaders, vroegchristelijke monniken die als kluizenaars in de Scetes-woestijn in Egypte leefden. Het was paus Gregorius I die de zonden in 590 na Christus omvormde tot de bekendere zeven zonden – lust, gulzigheid, hebzucht, luiheid, woede, afgunst en trots. De heilige Thomas van Aquino noemde ze ‘hoofdzonden’, de fundamenteën van alle andere zonden. Deze immorele gedachten en handelingen lagen ten grondslag aan al onze overtredingen van goddelijke en menselijke wetten.

Maar niet alleen de joods-christelijke wereld wordt volledig in beslag genomen door zonde en de classificatie en categorisering ervan. Dat geldt ook voor alle andere wereldreligies en ook voor religies die inmiddels zijn uitgestorven, zoals de Griekse en de Romeinse mythologie. De menselijke tekortkomingen fascineerden ook de oude filosofen, van Plato met zijn driedeling van de ziel – rede, begeerte en emotie, die met elkaar wedijveren om ons gedrag te beïnvloeden – tot de stoïcijnen, die aardse verlangens wilden afzweren in hun streven naar vrijheid en geluk.

Dat deze theologische en filosofische belangstelling voor deze zonden zo universeel is en tijd, plaats en cultuur overstijgt, geeft simpelweg aan dat de gedachten en daden waar ze voor staan alomtegenwoordig zijn. Ze zitten bij ons ingebakken, zijn diep verankerd in de krochten van onze hersenen of in de essentie van onze ziel. En dat ze zo’n enorme invloed hebben gehad op de geschiedenis van de mens en zelfs op de organisatiestructuren van onze hedendaagse samenlevingen, is een teken van hun dualistische aard: ‘zonden’ kunnen namelijk ook voordelen hebben. Want waarom zouden deze gedragspatronen de structuur vormen van het weefsel van ons mens-zijn als ze alleen maar schadelijk waren? Waarom zouden zulke destructieve eigenschappen van generatie op generatie worden doorgegeven en zich hebben gehandhaafd gedurende de evolutie van het leven zoals wij dat kennen?

* * *

Mijn opvattingen over de menselijke natuur zijn ongetwijfeld beïnvloed door mijn beroep als clinicus. Ik ontmoet patiënten met ‘zondige’ eigenschappen die niet zijn veroorzaakt door inherente morele zwakte of aangeboren kwaad, maar die het gevolg zijn van ziekte of letsel, waarbij een disfunctionerend lichaam tot een medische stoornis leidt. Om die reden ben ik genuanceerder gaan kijken naar menselijke ‘tekortkomingen’, naar de oorsprong van ons ‘slechte’ gedrag, van onze beperkingen, van de zwakheden die ons maken tot wie we zijn. Het is heel makkelijk om een moreel oordeel te vellen, om sommige mensen als zondig, immoreel of zwak te bestempelen. Maar zoals de mensen in dit boek zullen laten zien, is deze rechtlijnige visie duidelijk te simplistisch. Stoornissen in de hersenen, in onze genen of andere lichamelijke aandoeningen kunnen gulzigheid, lust, woede of trots opwekken. De effecten van onze omgeving of onze opvoeding kunnen leiden tot afgunst, lust of luiheid. Maar deze stoornissen leggen bloot wat al in ons huisde, wat al in ieder van ons bestond.

Als veranderingen in onze biologie of psychologie tot deze emoties of gedrag patronen kunnen leiden, komen ze blijkbaar voort uit onze fysieke constitutie, uit de configuratie van ons lichaam en onze geest, en niet uit onze ‘ziel’. Het impliceert dat ieder van ons een natuurlijke aanleg heeft om te ‘zondigen’.

Deze menselijke eigenschappen gaan in ieder van ons schuil; ze zijn gedefinieerd door onze genen en onze evolutie, gevormd door onze omgeving. Uit hun alomtegenwoordigheid, zo zullen we later zien, kunnen we opmaken dat ze cruciaal zijn om te overleven en succesvol te zijn. Het is dus niet helemaal terecht om ze als gebreken te beschouwen: ze staan in dienst van evolutionaire drijfveren die ons moeten redden, die de stam in stand moeten houden, die de vooruitgang van onze samenlevingen moeten garanderen. Deze aspecten van ons karakter kunnen tot afschuwelijke wreedheid en leed leiden, maar ze kunnen ook een nuttig doel dienen als krachtige motor voor de triomf van onze soort. En hoewel ze geen excuus vormen voor de slechtste aspecten van onze aard en evenmin mijn eigen familie verhaal makkelijker te begrijpen maken, kunnen we niet onze ogen sluiten voor de essentiële fundamenteën van ons normoverschrijdende gedrag en voor hoe die onze geschiedenis, ons heden en onze toekomst vormgeven.

Duizenden jaren hebben theologen en filosofen menselijke

wandaden in morele termen geformuleerd, als zonden, als overtredingen van goddelijke wetten: al onze schandelijke, zelfzuchtige handelingen zouden morele tekortkomingen zijn, die stuk voor stuk zouden voortkomen uit de zeven hoofdzonden. En deze morele gebreken zouden de basis vormen van al het kwaad in de wereld, het zouden transgressies zijn die een smet werpen op God en de mensheid.

Maar misschien is het, in onze steeds verder geseculariseerde 21-eeuwse wereld, tijd om het hele idee van zonde opnieuw tegen het licht te houden. Voor ons zijn deze ‘zondige’ karaktereigenschappen misschien eerder een kwestie van biologie dan van ethiek, en dat roept vragen op over verantwoordelijkheid, schuld en vrije wil. Alleen in hun extreme vormen veroorzaken zonden grenzeloos menselijk leed, pijn en tragedie. De vraag is of zonde werkelijk de essentie van deze emoties en gedragingen vormt, of dat ze gewoon een weerspiegeling zijn van onze ongebreideld intense, intrinsieke drang om te overleven en te gedijen. En waar liggen de grenzen tussen de normale menselijke natuur, menselijke pathologie en zonde?

HOOFDSTUK 1

Woede

Bij sommigen knappen de aderen door een overmaat aan drift (...) Zieken vallen terug in hun aandoening (...) Velen blijven dan ook hangen in hun razernij van toorn en het eenmaal verjaagde gezond verstand krijgen ze niet terug (...) De brandendste liefde legt het ertegen af, en zo rijgen mensen beminde lichamen aan het zwaard en zijn hun slachtoffers degenen bij wie ze in de armen hebben gelegen.

– SENECA, *Over woede*

Ik zie Sean* tegenwoordig nog maar heel weinig, omdat hij liever praat via de telefoon of een videoconferentie. De tocht naar het ziekenhuis is voor hem een hachelijke onderneming, en ritjes met de Londense bus vindt hij eng.

Ik weet nog goed dat ik hem voor het eerst ontmoette. Ik had zijn oude medische dossier voor me liggen en zag, naast zijn lange geschiedenis van epilepsie, aantekeningen staan over woede, agressie en arrestaties. Toen ik hem die eerste keer vanuit de wachtkamer naar binnen riep en hem zag opstaan, was ik meteen al vervuld van angst. Sean, destijds eind zestig, was kolossaal, een flink stuk langer dan ik, met een stierennek en armen dikker dan mijn dijen. Toen hij mijn spreekkamer binnenstapte, zag ik dat hij een beetje trilde en dat zijn gezicht rood was.

Zijn hele lichaam stond strak gespannen, als een bom die elk moment kon afgaan. Dat stelde me niet bepaald gerust. Toen hij ging

* Naam en enkele details gewijzigd.

zitten, hield ik afstand en zorgde ervoor dat ik dichterbij de deur zat dan hij. Mijn ogen gingen automatisch naar de gezwollen aderen in zijn nek en naar zijn stevig gebalde vuisten.

Toen we zijn symptomen bespraken, waarbij ik één oog gericht hield op mijn ontsnappingsroute, ontvouwde zich het verhaal van iemand die al meer dan veertig jaar werd geteisterd door epileptische aanvallen. Hij had regelmatige aanvallen, twee of drie keer per week, die niet onder controle te krijgen waren door de verschillende medicijnen waarmee hij behandeld was. Hij had geen zware stuip trekkingen waarvan hij ging schudden, zijn bewustzijn verloor of ineenzakke, maar daardoor was zijn aandoening niet minder ontregelend. In de daaropvolgende maanden en jaren ontdekte ik dat wat ik voor boze en agressieve lichaamstaal had gehouden, in werkelijkheid een uiting was van intense angst, de verpletterende, constante angst voor een aanval die elk moment kon toeslaan, versterkt door gitzwarte depressieve gevoelens die alles te maken hadden met het effect dat de aandoening op zijn leven had.

Hoewel zijn aanvallen in sommige opzichten niet zo heel dramatisch waren – ze bleven beperkt tot een klein deel van zijn hersenen – waren ze in andere opzichten juist extra overweldigend. Vanuit zijn perspectief kreeg hij slechts een paar seconden van tevoren een waarschuwing, een vreemd gevoel in zijn maag, een subtiele vorm van onrust, een steeds sterker gevoel alsof hij in een lift zat die naar beneden viel, voordat hij het bewustzijn verloor. In de verwarrende momenten na de aanval was hij agressief en gewelddadig en sloeg hij wild om zich heen. Als hij bijkwam, wist hij niet hoeveel tijd er was verstreken of wat er was gebeurd, zijn herinneringen aan flarden. In de nasleep van deze aanvallen kwam hij er soms achter dat hij werd omringd door chaos en schade – kapot meubilair, stukgeslagen glas. Soms was hij in de handboeien geslagen en op de grond gedrukt door politieagenten. Gearresteerd, aangeklaagd, vastgehouden, heel soms opgesloten in een ziekenhuiskamer. Hij leefde in angst voor deze aanvallen en de vernieling die hij kon aanrichten; hij was een kluizeenaar die zich zelden buiten de veilige grenzen van zijn huis waagde, een gevangene van zijn neurologische aandoening. Dat verklaarde ook zijn tegenzin om naar het ziekenhuis te komen: zijn ritjes naar de kliniek waren al meer dan eens geëindigd in een politiecel. Want na zijn kortstondige aanvallen ging hij ‘tekeer als een wild beest’.

woedend en agressief, maar achteraf kon hij zich er niets meer van herinneren. Zijn lichaam en geest werden volledig in bezit genomen door een ander wezen, een duistere kracht, steeds maar voor een paar minuten, zonder waarschuwing of duidelijke triggers. De onvoorspelbaarheid van zijn aanvallen en de impact ervan op hoe anderen hem behandelden en zagen, beperkten zijn leven net zozeer als de diagnose zelf.

Deze schijnbare relatie tussen epilepsie en geweld was al eerder opgemerkt. De negentiende-eeuwse Italiaanse arts en criminoloog Cesare Lombroso heeft veel bijgedragen aan de stigmatisering van mensen met epilepsie. Zijn werk in de forensische geneeskunde culmineerde in 1878 in zijn magnum opus, *L'uomo delinquente* ('De misdadige mens'). Volgens zijn theorie over criminaliteit verschilden criminelen zowel lichamelijk als geestelijk van niet-criminelen en stonden zij symbool voor een terugkeer naar een primitief stadium, een vorm van omgekeerde evolutie in de richting van de menselijke samenleving van vóór de beschaving. In Lombroso's ogen bestond er ook een sterk verband tussen epilepsie en criminaliteit en geweld. Zijn opvattingen waren niet per se baanbrekend. Als sinds de oudheid dacht men dat epilepsie gerelateerd was aan geweld en agressie, maar Lombroso hielp deze ideeën nog een stuk steviger in het zadel.

In werkelijkheid is agressie als gevolg van epilepsie echter vrij zeldzaam. Het is bijna altijd een teken van neurologische disfunctie – van een verstoord brein dat rechtstreeks toe te schrijven is aan aanvallen – en niet van een onderliggende aanleg voor geweld.¹ Doelbewust agressief gedrag tijdens een aanval, specifiek gericht op iets of iemand, komt bijna nooit voor. Hoewel de aanvallen heftige en ongecontroleerde elektrische activiteit kunnen veroorzaken in hersengebieden die angst oproepen of die gedrag aansturen in reactie op dreigingen,² zijn deze uitbarstingen meestal kortstondig en ongericht.

Bij de meeste mensen zoals Sean komt de agressie niet direct voort uit de aanval zelf, maar uit de nasleep ervan. Aanvallen die ontstaan in en beperkt blijven tot één hersendeel verdwijnen niet altijd zomaar. Ze kunnen de hersenen als geheel aantasten. De effecten van zo'n aanval kunnen nog minuten, uren of zelfs dagen nawerken in het elektrische circuit. Dit heet de postictale fase. Aanvallen veroorzaken veranderingen in de chemie of de doorbloeding van de hersenen of